

חיים גורי

בסיפור עצוב במהלך הדברים שבו, מקורי במבנהו וביקורת־אירוני במגמתו, מנסה חיים גורי¹ לדון בנושאים גדולים וכבדים הלוקחים מישותה הטראגית של תקופתנו. לפנינו סיפור על אבדן החיים ועל אבדן משמעות החיים; סיפור על נפשות המגיעות עד להתאפסות רצון־הקיום הטבעי או עד לעיוות עולמן הפנימי. סיפור על נפשות יהודיות אמולות היוצאות מתחת להריסות של ההווי היהודי והן מוכרחות, בבית־הקברות הגדול שמסביבן, לאחוז בדרכים־לא־דרכים ולהתגונן בכל מיני דמיונות ותעתועים מפני האבסורדים והאכזבות של המציאות. המחבר אינו מסתפק בתיאור המצב, אלא הוא גם משתדל לעשות חשבון־נפש נועז והוא מגלה בפירוט לאן נוטה המחוג של התכוונותו. אפשר לו לקורא להסכים או לא להסכים לעמדת המחבר, אך אי־אפשר לו שלא להתרשם מן הביטוי הסוגסטיבי שניתן כאן למצבים טראגיים מפותלים ולבעיות החוצות את ליבו של כל יהודי.

כדי להעלות את העולם המלא סיוטים וסיבוכים פאנטאסטיים מסתייע חיים גורי בהרבה אמצעים חדשים וחדשים המצויים בסיפורת של ימינו. בתחילת הספור נצב הוא על הרקע הריאלי של הסביבה. הוא מתאר את המקום ואת גיבוריו בתיאורים מסוננים, תמציתיים. אך חיש־מהר נוטש הוא את תיאור החיים והגיבורים כהווייתם, והוא מתרכז כמעט אך ורק בהרהורי־הלב, במראות שהדמיונות רואות בעיני־רוחן ובמשחק דמיון הגרוי והחולני. גם המחבר וגם גיבורו הראשי מפרידים ומרכיבים את חמרי ההווי במעבדת דמיונם ומשחקים משחק־הסוואה רב־צירופים־הפתעות ורב המצאות שרירותיות. גורי סבור, כנראה, כמספרים אחרים בני זמננו, שאין אפשרות להסדיר את המציאות שלנו בדפוסים בדוקים ורגילים ובקני־מידה מקובלים, תוך שמירה על רציפות הזמן מן המוקדם אל המאוחר, על הבלטת הסיבתיות ועל פיתוח האופי. הוא נזקק אל העלילה המופנמת ואל המונולוג הפנימי, למעברים מהירים מתמונה לתמונה בנוסח סרטי הקולנוע, לפניוטר מרובות אחרנית בזרימת העלילה כדי למצוא בתוך העבר את שרשי ההווה, לטשטוש התחום בין שיחה ישירה ובין שיחה שבדמיון, לביטול הגבול בין האמת המציאותית ובין החלום. מרובה הוא השימוש בסמלים. מחמת דחיסות הסמלים ומכיוון שהם פושטים ולובשים משמעויות שונות, תוהה הקורא לא־פעם האם פרט זה או אחר מובא על דרך הפשט או שהוא מצניע בתוכו רמז כלשהו. לעתים נדרש הקורא למאמץ כדי לגלות מה הם הקשרים הסמיוטיים שבין המאורעות ומהי משמעותם האמיתית של המאורעות. הסיפור „עסקת השוקולד” מגרה באקטואליות שלו ובמגמתו. מבחינת מבנהו והרכב־יסודותיו

1 חיים גורי: עסקת השוקולד. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה.

מצויה בו תערובת של סגנונות ואמצעים, שהמחבר שקד לשלבם בקונסטרוקציה הדוקה אחת. האומנם נתלכדו היסודות השונים באופן אורגני, ומהו מימד העומק של ההווי המבוטא בסמלים השונים — זוהי, בוודאי, השאלה שעתיסיק את הקורא ושתתבע ממנו מאמץ.

✱

מקום העלילה — עיר גרמנית גדולה, תיכף לאחר מלחמת-העולם השניה. עוד רב החורבן בעיר. אך כבר מסתמנת ראשית „ההחלמה העניינית“, השיקום המהיר של המפלות, נס השגשוג הכלכלי. כבדרך אגב מעיר המחבר ש„דל חלקם של בעלי העינים השחורות בין העוברים ושבים“ ושהעיר מלאה דם וגולות שלא תושבנה. רבים האנשים המוכנים לשלם מחיר רב, ובלבד שיישכח עברם. פה ושם פוקדים חלומות רעים את תושבי העיר המנוצחת. אך רק מעטים טרודים בבעית החטא והעונש ובהרהורי חרטה, הרוב — מסתגלים. וברור, שעוד מעט ישוב הכל לקדמותו. שוב יבוא האביב המוריק „כמו טמטום חורר באותה קהות רצחנית“. העלילה מתחילה בפגישתם של שני יהודים, ניצולי השואה, שחזרו מן המרחקים: רובי (ראובן) קראוס ומורדי (מרדכי) נויברג. בנעוריהם היו חברים לספסל-הלימודים. לפני כעשר שנים, בבוא הרעה, נפרדו, ועתה נפגשו במקרה. הם בין היחידים שהחזיקו מעמד. ועכשיו הם עומדים להצטרף אל הממשיכים ואל המתנועעים. היצליחו? במרתף עזוב בחצר של מנזר מצאו להם קורת-גג. את מנת המרק והלחם אוכלים הם בבית-תמחוי יהודי דל. אך לאן תהא דרכם פונה בעתיד?

בסיפור מתרחש, לכאורה, מעט מאוד. מורדי אינו עושה ולא-כלום, אלא הוא שקוע תמיד בהרהורים. רובי מרבה גם הוא להרהר, לרקום חלומות. שני החברים משוחחים ביניהם, וקשה לדעת מתי השיחות הן ממשיות ומתי מתנהלות הן רק בדמיון. יש שהשיחה מתנהלת גם עם חבר שלישי שלהם מימיהנעורים, מושקו שמו, שניספה בין הניספים. רובי מנסה גם, כנראה, לעשות משהו. אך אין אנו יודעים אל נכון האם אלה הם מעשים ממשיים או רק הרהורי-לב. חלומות בהקיץ ותכניות מדומות. כך, איפוא, מציל רובי משריפה (באמת או בהזיה?) ילדה גרמניה זהובת-שיער. הוא קושר קשרים עם אשה גרמניה זהובה, וזו מעניקה לו מחסד אהבתה תמורת מצרכי-מזון. רובי שואף גם להתעשר, והוא הוגה תכנית מסובכת של עסקת-שוקולד גדולה, ושותפו בה צריך להיות רופא-העור ד"ר הופמן, שילדתו היא-היא שניצלה על-ידי רובי מן השריפה. ד"ר הופמן חייב, לדעת רובי, לעזור לו במעשי-תרמית מסויימים כהכרת טובה על מעשה-ההצלה. בין כה וכה מסתלק מורדי מן העולם, ורובי בא על קברו וגם שם ממשיך הוא לטוות את טווי-תכניותיו.

זוהי רקמת-הסיפור החיצונית. אך למעשה מתרחבים הדברים, מעגל מסביב למעגל, והם מתפשטים ומשתלבים ואף מתפתלים ומקיפים עניינים רבים, בין בגלוי ובין במרומז. בשתי הדמויות הראשיות, מורדי ורובי, מבקש גורי לתאר קודם-כל את מצבה של שארית הפליטה. בשורה של פניות לאחור, בעיקר בשיטת ה„פלישבקים“, מעלה הוא תמונות אופייניות של יהדות אירופה המרכזית לפני השואה. ביחסים שבין רובי והאשה הגרמניה מתאר הוא את טיב היחסים בין חוגים יהודיים מסויימים ובין גרמניה ותרבותה. וביחסים שבין רובי וד"ר הופמן מביע המחבר את דעתו על הבעיה המסובכת של הסכם השילומים ועל הכפרה שניתנה בזה, לדעתו, לעם הגרמני.

מורדי היה בנעוריו סטודנט מצטיין ונסע לצרפת כדי ללמוד. משורר היה לפי נטיות-נפשו, ואת פרנסתו מצא כעיתונאי מצליח. בימי הפורענות ניצל תודות לפרופיסור הצרפתי שלו, שהחביאו במרתף של אחיו. לימים הוכרח לעזוב את מקלטו ולצאת לגדודים בדרכי-התחתית. אך מה מייצג מורדי עכשיו? הוא הטיפוס של היהודי הרציני, בעל-האינטלקט, ישר-המחשבה, שלאחר שראה מה שראה נואש מן הכל והוא עייף עד מוות ושוב אינו מוצא טעם בחייו. הוא „זקן בן אלף ושלשים“ ואין בו „עקשנות הלפיתה“. אין בו „חדוות-חלומות“ ו„אין בו עתיד“. ב„רחוב השמחה“, מקום שם נמכרת האהבה לכל מבקש, לא יכירו מקומו. כדי שלא להשתייך אל המנוצחים יש להיאבק. ומורדי הוא חכם ועייף מכדי להילחם. אינו מסוגל ואינו רוצה „לתרום תרומה אווילית ומרושעת לחוסר-הטעם העצום מסביבו“, ב„עולם שבו גשמי האביב הם חלק מטשטוש העקבות“. הוא „בחור טוב ורגיש“, אבל שביר מאוד — אומר עליו רובי. מורדי משמש לרובי יועץ, אך רובי יודע שחברו נושא את החיזיון, המחלה ואת סימניה-שאלה המסוכנים. ומורדי מצידו, אין דעתו נוחה — כפי שנראה — מהליכותיו של רובי. מורדי הוא

איפוא „מין התמעטות חרישית ומהורהרת, מעין ויתור מסתלק והולך“. הוא מורעל לאט-לאט על-ידי הספקות והכפירה. וביום מן הימים הוא נמצא מת — מאחר שלא רצה עוד לחיות.

רובי קראוס הוא, במובן ידוע, האנטיפוד של מורדי. הוא איש-תחבולות, תמצית הכשרון והיוזמה, בעל שאיפה להתעשר. בילדותו נחשב לגאון במתימטיקה (כשרון יהודי טיפוסי: חשבונות וחישובים!), וכשרונו זה עומד לו גם לאחר המבול, אלא שלבש צורה של חוש מסחרי-מעשי, והוא מתגלה בתכנון העיסקה הגדולה, שבה עתיד הוא — לפי חשבוננו — לעשות הון. אגב, גם עורר-הדין סלומון, קרובו של רובי, היה איש של „ברק הטכסיס“, „וערמת הכדאי“. רובי אינו סובל את אחוות „בעלי-המומים“, שבה שרוי מורדי. אין הוא סובל גם את המחשבות המפחידות של חברו, שמהן „נודפת צחנת פגרים“, אין רובי רוצה להשתייך למשפחות „הלוחכים“ ו„המכרסמים“ ו„השוטים“. הוא רוצה לראות עולמו בחייו, בכל מחיר. הוא מחליט להתעשר בכל הדרכים, גם הבלתי-כשרות.

ותפקידו של רובי בסיפור הוא עוד רחב הרבה יותר. רובי מייצג את היהודי הדבק בתרבות זרה ללא חשבונות ושיקולים מרובים. הוא הולך אחר גרטי, הגרמניה הבלונדית, המשמשת כאן כסמל המנעמים והפיתויים של הארץ הזרה, התרבות הזרה והאהבה הזרה. רובי הוא יהודי מחוסר הכרה עצמית החותר בכל הדרכים אל התועלת. פורעניות ונסיגות-החיים לא שינו את המנטליות שלו. עם שובו לעירו מחפש הוא את ביתו של סלומון, קרובו העשיר, ומדמה בנפשו שהכל הוא כשהיה או שהכל עשוי לחזור לקדמותו.

גרטי היא המדיום המקשר בין רובי ובין התרבות הזרה. עוד לפני המלחמה, כשגרטי שימשה עוזרת בבית סלומון, נטתה חסד לרובי ואף „העניקה לו צידת קסמים לדרך ארוכה, רעל געגועים“. בשובו לעירו ובחושבו על בית הסלומונים, מתעוררת בו שוב התשוקה לפגוש בגרטי, לקחת מן החיים מלוא-חפניים.

הזיקה של רובי לתרבות הגרמנית מתבטאת בסיפור בכמה וכמה דרכים, מלבד אלה שכבר הזכרנו. בתיאור היחסים האלה משתמש גורי במערכת מורכבת של סמלים ורמזים. נמנה כאן את העיקריים שביניהם:

א. קודם-כל מציל רובי — כפי שאנו כבר יודעים — ילדה זהובת-שיער, שנשארה בבית אחוזי שלהבות-אש, ואיש לא חש להצילה. רובי שם נפשו בכפו, מטפס ועולה עד לקומה השביעית וקופץ יחד עם הילדה אל יריעת-ההצלה של הכבאים הפרושה למטה.

ב. באחד הערבים נתקל רובי ברחוב בעלמה זהובה ועושה עמה עיסקה קטנה: הוא נותן לה קפה וסיגריות ושימורים ושוקולד, והיא מוליכה אותו לחדרה, מקבלת אותו בחמימות, ושניהם מבליים בנעימים. פתאום מתברר, שזוהי אותה גרטי הידועה לנו, עוזרת הסלומונים לשעבר, העובדת עכשיו כפקידה במערכת עיתון, ועם זאת היא מתפרקת ונענית בלא היסוסים לכל שוחר-קירבתה. מפי גרטי נודע לו לרובי מה עלה בסופה של משפחת סלומון: היא נלקחה במשאית על-ידי אנשי משטרה, ושוב לא חזרה. בבית-הסלומונים גר עכשיו רופא העור ד"ר הופמן, שאת שרלוטה בתו הציל רובי מן השריפה הגדולה. הופמן הוא היורש של הסלומונים...

ג. כשרובי רוקם את תכניתו הגדולה כיצד להתעשר, פונה הוא אל ד"ר הופמן כדי לגבות ממנו את החוב המגיע לו, לרובי, תמורת מעשה-ההצלה. ד"ר הופמן יפרסם חוות-דעת רפואית מוסמכת על השוקולד המצוי בשוק, ובעיסקה המשותפת יוכלו שניהם, ד"ר הופמן ורובי, לקנות את השוקולד בזול ולמכרו בריוח, לגרוף ממון רב.

בשיחה בין רובי וד"ר הופמן מצוי קטע מעניין, המעמיד אותנו ביתר בירור על כוונת המחבר. רובי מגלה משום-מה לאיש-שיחו, שמורדי חשב בלבו, שמעשה-ההצלה הנתפס בראייה ראשונה כתמצית היופי והנדיבות, הוא „מעשה המותר בסיומו אפילת שבעתיים“. לדעתו של מורדי יש בו, במעשה זה, משום הפקרה. והוא ממשיך ואומר גם „שיש בכך מעין כפרה“, ומעשה-ההצלה „במקרה זה הוא שיאו של משחק כוזב“. ומורדי ממשיך להסביר: במשחק כוזב זה מכפר רובי באחת „על הפשע הממושך כלפי הרבים“. מאחר שלא הניח לבתו של ד"ר הופמן להיות לאש, „נשמעת — לדעתו של מורדי — צעקת האחרות“, צעקתן של „כל אלו שלא טיפסו למענן למעלה אל הקומה השביעית“.

כאן עומדים אנו במפורש על כוונתו העיקרית של המחבר. תחילה גינה את המעדיפים לשבת בארץ-הדמים וליהנות מטובה (מורדי משתדל למנוע את רובי מלחדש את הקשר עם

העבר ומלמץ את בית הסלמונים). וכאן מותח הוא ביקורת על הסכם השילומים, שיש בו — לדעת המחבר — משום מתן כפרה ומשום הפקרה גם יחד.

ועכשיו ניתן לנו גם לעמוד על משמעות השריפה והצלת־הילדה. כשם שעסקת־השוקולד יש לה, כפי שראינו, שתי פנים (בקשת טובת־הנאה אישית ועיסקה לאומית־ציבורית), כן אפשר למצוא שתי פנים גם בשריפה. כשאנו מגיעים אל תמונת השריפה מבחינים אנו מיד בממד־הענק שלה, בצבעים העזים ובהשאלות הבלתי־רגילות: בנין גדל־מידות, מפואר ומאוכלס. ראשונותם הנצחית של האסונות. תוהו. סדום ועמורה. הכבאים מחליפים, כנראה, מים בנפט. קרוב לוודאי, שאיזה משורר אחוז־עוועים הוציא אל הפועל את דמיונו החולני או את נקמתו העיוורת. דומה, ששמחת־הגיהינום הושאלה מרומא הבוערת. וכשרובי נכנס אל תוך הבנין הבוער, מוצאים אנו את ההערה: „כאילו עומדת לו זכותם של מישאל ועזריה“. כל תיאור השריפה ודאי שאינו הולם בית־מגורים רגיל. הננו נוטים לחשוב שהמדובר הוא באש שכילתה עד תום את בית ישראל באירופה. ברם, תוך כדי מהלך הדברים רואים שהכוונה היא אחרת. שרלוטה הקטנה, המגלמת כאן את האומה הגרמנית, ניצלת על־ידי רובי מגיהינום האש של יסורי־המצפון ושל להבות־החרפה־והדראון, והוא, רובי, מבקש תשלום בעד „מעשה־נדיבות“ זה.

גרטי המופיעה בסיפור בדמויות ובגלגולים שונים, מגלמת את התרבות הגרמנית. וביחסי רובי־גרטי, שעליהם אפשר להוסיף גם את קשרי סלומון־גרטי, מרומים היחסים רבי־הפנים, מהם טבעיים ומהם מעוותים ומהם איומי־פלצות, שבין היהודים ובין גרמניה.

בבית הסלמונים שימשה גרטי עוזרת, ושני הצדדים הגו אימון זה לזה. הסלמונים היו מעורים בארץ ובאו בקשרים מסועפים עם חוגים מכובדים. כשבאו אנשי „הפתרון הסופי“ להסיע את המשפחה למקום שממנו אין שבים, משלה סלומון לרגע את עצמו, שאם רק יינתן לו לטלפן אל ידידיו, יחושו הללו לעזרתו. הוא גם מניח, שעוד יחזור לביתו. וגרטי הנאמנה? היא נשארת פאסיבית כל הזמן. היא עומדת בין הרודפים ובין הנרדפים ומעדיפה להחריש. אין היא מתערבת בכל השתלשלות־הדברים, כשם שלא התערב רוב העם הגרמני. אדרבא, בעלה של גרטי, קצין בצבא, ממלא את חובתו ונהרג במלחמה. כתום המלחמה מתאוששת גרטי במהרה. היא משתפת את עצמה בחיים המתחדשים. היא פראקטית, עניינית, ואינה זקוקה לשיטה פילוסופית או מוסרית. היא גם מתייפה, מתקשטת בתכשיטים ושמחה למשוך עינים ולהפיק תועלת. ורובי נוהה שוב אחריה כשבכבר הימים. הוא זקוק לאשה, וגרטי נענית לו להנאת שניהם. היא מוכנה למכור את עצמה תמורת מתת. שניהם אינם איסטנסיים. רובי משתאה לראות מה קצרה וקלה הדרך אליה. האספקט האירוטי בא כאן לידי ביטוי בצורת עיסקה, שיש עמה פיתוי וצורך, אך אין בה רגש. ואחר־כך מוצאים אנו את גרטי בגלגול חדש: היא עובדת בביתו של ד"ר הופמן, היורש הבלתי־חוקי של רכוש הסלמונים, רופא־העור המרפא את נגעי־הצרעת של בני־עמו והידוע להשתחרר ולשחרר מאש־הגיהינום של יסורי־המצפון.

נעמוד על דמות סמלית נוספת — שכטר השען, דמות כמעט מסתורית, המועלית בשרטטים מועטים ומעורפלים. בנדודיו לוחש לו, למורדי, קול שעליו לנוע לעיר הגדולה, ובה ימצא את השען, הזכור לו עוד מימי ילדותו. ואמנם, בבנין הקהילה מצא מורדי את שכטר, זה שהיה תמיד גחון בפניו המוארת על אינ־סוף חלקיקיו, איש חכם המסתפק במלים מועטות. בדרכו המופלאה והבטוחה, שהיא כמעט נעלמת מאתנו, הגיע שכטר „לאזורים השוכנים הרחק מאזורי השאלות“. כשחוזרים הפליטים דואג הוא לצרכיהם, ועינו פקוחה עליהם. בקולו נשמע צליל של השגחה. אין זאת אלא ששען זה מסמל את נסיון הדורות של ישראל סבא, איזה כוח הפועל מעל לתמורות־הזמנים.

התמונה האחרונה של הסיפור מקומה בבית־העלמין, שאליו בא רובי כדי לבקר את קבר מורדי. דוקא כאן, ליד הקברות של בני הקהילה היהודית העתיקה וליד קברו של מורדי רוקם רובי בדמיונו את הפרשה הסופית של עיסקת־השוקולד הדמיונית. העיסקה תצלית. רובי עתיד להתעשר. והוא יזכור לטובה את חסדיהם של ד"ר הופמן ושל גרטי, שעזרו לו בימי עניו. הוא ישפיע על גרטי שפע של תשורות יקרות. הוא אף יעמיד מצבה מפוארת על קברו של מרדכי נויברג. אירוניה מרירה מאוד בצירוף דבר היפוכו: עיסקת־שוקולד בבית־הקברות. המעגל נסגר כבטרגדיה לאין־מוצא.

ואולם השלם ליבו של רובי עמו? האין הוא עושה שקר בנפשו? כי מדוע בוכה הוא ומדוע

שוטפות דמעותיו ללא מעצור? וסיום הסיפור סמלי אף הוא: משמקי רובי קרב אליו איש זר ומודיע לו: „מר שכטר מחפש אותך“. קו אור קלוש, מעין רמז לנחמה פורתא, לאחר תעייה במבוך אפל, מלא סבכי־פקעות של חלומות־עושים וסיוטים, שברוך־לב ונדודי־תוהו.

✱

שבח הוא לו לחיים גורי, ששלח ידו לנושאים חמורים, רבי־צלעות, דוקרניים הנעוצים כקוצים במעמקי תודעתנו. אם גם פתרון חותך בדרך של יישוב ניגודים וסילוק סתירות הוא על־פירוב מאתנו והלאה, יש משום חינוך וטיהור בעצם ההצצה לתוך מערבולת החידות. ומעניין הוא המאמץ לבקש מתכונת־סיפור המצריכה קונסטרוקציה ודפוסים מיוחדים. על־פני שטח מצומצם למדי של סיפור לא־גדול ביחס צפופים ודחוקים זה על יד זה עניינים רבים מאוד. המחבר רוקע מערכת־חיים־ויחסים שלפני־המלחמה, מעלה פרשיות מימי המלחמה, גורלם והלך־רוחם של הניצולים החוזרים, תיאור עיר גרמנית בתחילת „הנס הכלכלי“, השריפה וכל הכרוך בה, היחסים בין רובי וגרטי, מות מורדי, עיסקת־השוקולד ועוד ועוד קטעי־הווי וגורלות־אדם. לפנינו קאליידוסקופ של תופעות מגוונות, שקשה מאוד להכניסן בנקל לתוך סיפור־מעשה אחיד. וייתכן שמשום כך משתמש המחבר בחמרי־בניין שונים וגם מנוגדים, אשר בהיותם קבועים זה ליד זה באים הם לידי חיכוך וריב: ריפורטאז'ה ז'ורנאליסטית ויסודות פיוטיים, תיאורים אפיים, ונימים ליריות מרובות, מונולוגים ושיחות בין שניים, הגיונות־לב והזיות, זכרונות ותכניות לעתיד לבוא, תמונות ריאליסטיות פשוטות ולשון רזים של אליגוריות וסמלים. וכבר הדגשנו את תערובת־הסגנונות שבסיפור, דבר המונע התרשמות אחידה מן החלקים השונים והערכה חד־משמעית של הסיפור כולו.

גורי בחר ללכת בדרך של ביטוי מאופק, חסכוני, מרוכז עד למאד, המרחיק כמעט כל פרט ותג מיותרים. חומרת הנושא והעומק הטראגי שלו מחייבים, כנראה, זהירות מרובה מפני ריבוי של מלים. בתוך הדממה מהדדים הרבה יותר קולות־הלחש של הנשמה והצלילים הדקים, הליריים. בדפים הראשונים של הסיפור עומדת אפרוריות כהה, רוויה עצבות. הרקע מתואר בשרטוטים מועטים וחזקים. הננו סבורים, שלפנינו פתיחתו של סיפור פסיכולוגי. אך הנה ניתקים אנו מן המציאות ועוברים לעולם סוריאליסטי של דמדומי־מחשבות וטווי־חלומות. העלילה ניתנת קרעים־קרעים. אין סדר של מוקדם ומאוחר. הווה, עבר ועתיד משמשים לעתים בערבוביה. הדמויות מאבדות את אופיין האישי ונהפכות לטיפוסים, להפשטות כוללניות. לסמלים. במקום הנביעה הלירית — באה יותר ויותר אינטלקטואליזציה של הרגש. התיאורים נעשים מעובים יותר. העצבות הדקה נהפכת לטראגיות כבדה ואפילה. ומאחורי קורותיהם של יחידים נשקפים פני עולם נעוה ומושחת וגורל עם אוֹב־דרך ובעל מצפון מסוכסך.

ספק הוא אם הקורא עשוי לעמוד בקריאה ראשונה על מהלך האמיתי של הדברים ועל משמעותם. לא קל לקורא, ולא תמיד גם נעים לו, להיקלע ולהיטלטל בין היסודות והסגנונות השונים. יש משפטים וקטעים סתומים מאוד, שלשוא ננסה לפצחם. הסמלים הדחוסים תובעים מאמץ־פענות. וריבוי הסמלים כופה עלינו לבקש אם אין איזו כוונה נסתרת גם בתמונות ובמאורעות הבאים, כמדומה, בדרך הפשט. מהי, למשל, פרשת האמן נאדור וה„אטאליה“ שלו? ומה תפקידה של חנה, אחות רובי? ומה תפקידו של מושקו, החבר השלישי של מורדי ורובי, הבחור הנהדר בעל „השיניים החזקות“? ונשאלת גם השאלה אם הסמל, ובפרט כשהשימוש בו מופרז, הוא תמיד אמצעי בדוק לחדירה לתוך הרבדים הפנימיים והמהותיים של מציאותנו. גם דרך השימוש בסמל המרכזי שבסיפור מעוררת תמיהה. גיבור אחד מייצג בבת־אחת שני דברים שונים לחלוטין זה מזה: גם את הטיפוס הדוחה לא־במעט של היהודי מחוסר התודעה

1 הקורא נמשך גם, לפי טבע הסיפור, לבקש רמזים בשמות הגיבורים. כך אפשר שמורדי רומז לתכונת המורד הבלתי־מפשר, החביב על המחבר. ורובי — כלום אינו רומז לרוב העם, ההולך — לדעת המחבר — בדרך ההסתגלות? וכלום אין בשם שכטר רמז לזכר השחיתות במעמקי צמנו? והרצאה יוכל למצוא רמזים גם בשמות מושקו והופמן. אגב, כאן גם מקום לעורר את השאלה בדבר הלגיטימיות של החדרת האלגברה לתוך האינטרפרטציה הספרותית. כדאי גם לציין, שהשם חנה כבר מצוי בשרים של גורי, שהם פרי רשמי ביקור באירופה תיכף לאחר מלחמת העולם הראשונה, ושהוכנסו לקובץ „פרחי אש“. מוטיבים אחדים שבסיפור שלפנינו כבר מצויים בקובץ „שושנת רוחות“ של גורי.

העצמית, וגם את אחד הצעדים המדיניים-כלכליים של ישראל, צעד שאינו נראה לו למחבר. והרי סמל זה כמוהו כענף, שהוטל עליו להצמיח שני מיני פירות שונים.

הסיפור חתום כולו בחותם הקדרות. מורדי קץ בחיים מחוסר תקווה וסיכויים ומחוסר טעם בחייו. גורלו של רובי נוגע ללבנו, אך קשה לו לאדם זה לזכות בהבנתנו, לא כל שכן באהדתנו. שכטר השען הזקן, הוא רופף ואווירי מכדי לעורר בנו אמונה שממנו תצמח ישועה של ממש, ושממנו תצא בשורה. וכנגד הדמויות האלה המשרות עלינו דכאון, לא העמיד המחבר שום דמות בהירה ואיתנה. התמונה היא כולה צללים ללא אורות.

חלקי הסיפור השונים אינם שווים כולם בערכם, אך חשיבותם של הפרטים היא כאן טפלה לגבי עיקר רושמו והישגו של הסיפור. בין היסודות השונים מורגשים לפעמים חיכוכים והתרוצצות, אך דומה, שמתחת פנימית זו הולמת יותר את המציאות הכאוטית שבחינו מאשר גיבוש צורני מלוטש. הסיפור בכללו גדול מחלקיו הבודדים. יש בו פרקי חיים נוגעים עד הלב ותנועות פנימיות כבירות, והננו נכנעים להשפעתו הסוגסטיבית. שהרי כולנו מצויים, יחד עם הגיבורים, על הריסות ובין קברים, והקול של צו אלמוני קורא לנו.

ק. א. ברתיני

בְּדֹדֹת קְצָרוֹת

דְּקוֹת גְּנוּבוֹת

עַל חֲטָאִים שֶׁלֹּא טָעַמוּ

עַל כָּל הַמְּלִים

שֶׁחֲנִיקוּ אוֹתָן בְּטֶן-דָּו

וְעַל כָּל שֶׁהֵגוּ בִּיחִידוֹת

יִשְׁלְמוּ בְּטָבִין וּתְקִילִין

גִּנְבוּ הַדְּקוֹת

מִימֵיהֶן הִמָּתְקִים לֹא גִנְמְעוּ

עַד בָּאוּ יָמִים שֶׁחֲדָלוּ הַמְּלִים לִפְכוֹת

חוֹל גִּעְרָם

הַכּוֹס שֶׁבָּהּ לֹא גִנְעוּ

נִלְאַתָּה לְחִפּוֹת

מִסֵּךְ הַמִּתְכַּת נָפַל

בֵּין שְׁנֵי עוֹלָמוֹת עוֹרִים

מִזָּה וּמִזָּה זֹחֲלִים עַל עָפָר

שְׁנֵי צִלְלִים חוֹרִים